

БІОЛОГІЧНІ, ДУХОВНІ, СОЦІАЛЬНІ НУЖДІ ЯК ЧИННИКИ ЕКОНОМІЧНОЇ СИСТЕМИ

Іван БУЯН

Copyright © 2014
УДК 331.446.3

Журнал “Психологія і суспільство” – єдиний в Україні, який протягом півтора десятиліття постійно друкує статті з нової суспільно-психологічної та політекономічної проблематики: “Природа, економічна та політична (владна) системи як чинники задоволення нужденності людини”. Зокрема, в журналі №3 за 2007 рік надрукована наша стаття на тему: “Статус людини в існуючій економічній системі”; в №3 за 2010 – “Біологічне, духовне та соціальне в людині як чинники економічної системи; в №4 за 2011 – “Ринкова система праці – сучасна економічна система взаємодії біологічного, духовного, соціального в людині з природою”. Пропоноване дослідження є продовженням піднятої теми – обґрунтуванням природних і суспільних факторів та умов повного задоволення біологічних, духовних, соціальних нужд кожної людини-громадянина.

Методологічна оптика дослідження. Методологія – це, з одного боку, теоретичні засади, принципи, світоглядні підходи до пізнання, з іншого – вчення про методи, процедури, правила і норми, що застосовуються в будь-якій науковій галузі чи дисципліні для добування нових раціональних знань. Філософія традиційно розмежовує методологію на загальну і окрему. **Загальна методологія** – це філософське вчення про природу, логіку, способи, загальні процедури пізнавального процесу, такі його складові, як аналіз і синтез, абстрагування й узагальнення, індукція і дедукція, пояснення і розуміння, опис і визначення. **Окрема методологія** відрізняється своїм об’єктом, предметною стороною, змістом проблем, їх специфікою, характером завдань дослідження. Тому застосування її принципів є способом визначення сфери, меж реальної дійсності, що досліджується, об’єктів пізнання, з’ясування причинності існуючих між ними взаємозв’язків, дотримання належної

спрямованості процесу пізнання, забезпечення організації знань, адекватних сутності, змісту, структурі досліджуваної дійсності, формування понятійного каркасу теорії. Інакше кажучи, методологія – це вчення, яке визначає яким чином дослідник має діяти, з чого починати, які підходи та прийоми застосовувати, на які проблеми пізнання виходити і які розв’язувати, які засоби та інструменти мислення використовувати для досягнення успіху. У цьому контексті слушно не тільки чітко розмежовувати філософську, загальнонаукову, конкретно-наукову (спеціальну) та конкретно-тематичну (спеціалізовану) рівні організації сфери методології як учення, а й світ професійного методологування як діяльності та способу практикування (А.В. Фурман) [див. 11].

Ф. Енгельс доречно зауважував, що економічні проблеми – найзаплутаніші, а зробити їх простими та відчутно проясненими можна лише тоді, коли вони ставляться на належне місце і в правильний взаємозв’язок [8, с. 128]. Проте спочатку треба виявити, виокремити, дослідити суть, зміст, структуру кожного компонента, явища, процесу. І лише після цього отримаємо ситуацію, коли кожну із складових безпомилково можна буде поставити на “належне місце”. Саме тоді з’явиться можливість з’ясувати існуючі між ними взаємозалежності, форми і механізми їх розвитку та прояву. І це закономірно, адже винятково значущим принципом пізнання є дослідження об’єктів, явищ, утворень, предметів, процесів у взаємозв’язку, взаємозумовленні та взаємодії. Одне явище виявляє себе через зв’язок з іншим, виступає як його причина, або як наслідок. Звідси постає один із важливих методологічних процедур пізнання – метод аналізу, себто розмежування об’єктів, явищ дослідження на окремі складові (сегменти, складники, компоненти, елементи).

Мета дослідження: з'ясування сутності структури біологічних, духовних, соціальних нужд (нестатків, потреб) людини, природних та соціоекономічних шляхів їх задоволення, а у зв'язку з цим теоретичне конструювання сутності, змісту, місця, ролі та значення взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодії біопсихосоціодуховних чинників людини і процесів та явищ природи, суспільства, ринкової економічної системи.

Щоб проблема повного задоволення нужденної сфери кожної людини була розв'язана, її значущість має бути не тільки проголошена, задекларована в суспільстві, але й науково доведена, спроектована та емпірично уреальнена. Для цього потрібно перш за все визначитися щодо того, які методологічні, теоретичні, прикладні питання мають бути поставлені і висвітлені в дослідженні. Наприклад, нужденність та її задоволення – два полярні явища, між якими перебуває проблемна зона: народження дитини та розвиток її задатків у фізичні і духовні здібності до праці; взаємозв'язок і взаємодія між вимогами робочих місць і професійно-кваліфікаційними здібностями працівника; взаємозалежність між змістом праці і рівнем заробітної плати; взаємозумовлення сфер виробництва, розподілу, обміну, принципів діяльності владної системи і статусу працівника.

Значущість дослідження. Задоволення біологічних, духовних, соціальних нужд-потреб людини – основна позаісторична проблема існування та розвитку людського роду. В її розв'язанні на належному рівні зацікавлена кожна з осіб, яких налічувалось на нашій планеті на перше січня 1914 року 7 млрд 137 млн., а також суспільство, якщо воно є демократичним, таким, що не на словах, а на ділі турбується про високий рівень матеріального та духовного життя кожного громадянина. Названі нужди визначають: по-перше, необхідність пізнання того, у яких сферах природи (зовнішнього щодо людини фактору) знаходяться необхідні ресурси і яким чином їх перетворити у предмети, здатні задовольнити людську нужденність; по-друге, усвідомлення соціальних норм, принципів, умов взаємодії людини з природою; по-третє, реальної актуалізації людиною процесу розвитку власних біологічних, фізичних, психічних властивостей, котрий спричиняється як її внутрішньою природою, так і зовнішніми чинниками життєдіяльності.

Для соціально-економічної складової владної системи повне задоволення біологічних

та духовних нужд людини має стати основним, пріоритетним, невідкладним чинником забезпечення не лише якісних змін у робочих місцях, змісті та ефективності праці, рівнях добробуту та якості життя населення, стані їх здоров'я, а й докорінних змін у сутності та змісті соціально-економічних відносин, їх моральних основ, подолання жадібності, споживацької свідомості, зверхності, й натомість формування, усвідомлення та сповідання високих життєвих, й першочергово духовних і моральних, цінностей. На жаль, чинна економічна теорія “не опускається” до рівня таких життєвих “дрібниць”, як біологічні, духовні та соціальні нужди людини. Скажімо, біологічна нужденність не піддана економічними соціологами детальному аналізу, а владу, підприємців мало цікавлять економічні умови праці, мізерна заробітна плата трудівників, обсяг пенсій, стипендій і допомоги багатодітним сім'ям, кількість коштів, що виділяються на харчування в лікарнях, школах, норм предметів споживання в армії і в'язницях, співвідношення зростання рівнів заробітної плати і цін на предмети споживання, ліки, інші соціальні послуги. “Виробництво товарів та послуг здійснюється завдяки застосуванню його факторів (чинників), до яких відносять *працю, капітал* (засоби виробництва), *природні ресурси* і такий особливий вид праці, як *підприємницька діяльність*. Кожен із них одночасно є фактором витрат і ресурсом, що приносить їх власникам відповідний дохід: *праця – заробітну плату, капітал – процент і прибуток, природні ресурси (земля) – ренту, підприємницькі здібності – підприємницький дохід* (нормальний прибуток)” [1, с. 291].

Джерелом праці є психосоціально розвинена людина, яка оволоділа фізичними та духовними здібностями до праці, має міцне здоров'я і стало організовану психіку. Загальноприйнятний принцип господарювання сутнісно полягає у прагненні постійно забезпечувати на належному рівні стан природних ресурсів (наприклад, земельних угідь), знарядь і предметів праці, худоби тощо. Натомість, вилучивши із власного упредметнення проблеми біологічних, духовних, соціальних нужд, економічна теорія (та й політична економія зокрема) практично не відреагувала на процеси голокосту у формі голодомору українського населення і людей деяких регіонів Росії в минулому столітті, на тенденцію зубожіння громадян України протягом 23 останніх років

її існування як незалежної, суверенної держави.

Дивним є те, що й економісти, і влада визнають нагальність високого рівня добробуту населення. Економіка, охоплюючи такі галузі, як сільське господарство, харчова, легка, будівельна, транспортна промисловість тощо здійснює виробництво життєвих благ саме для ліквідування нестатків громадян. Заради цього названі галузі створені і розвиваються. Але в економічній теорії відсутні думки, концепції про важливість і можливість задіяння у тих чи інших формах вищеназваних нужд людини як чинників відповідних сфер економічної системи (виробництва, праці, економічних та інших відносин). Очевидно, що людина як психобіологічна істота взаємодіє з природою, економічною та політичною (владною) системами через її складові. Тому важливо з'ясувати, яку саме за змістом роль та які функції і в якій конкретно сфері економічної системи (виробництва, розподілу, обміну, споживання) активізуються і діють ці чинники. Класичній економічній теорії, на жаль, властивий антинауковий метод “вилучення” важливих людських чинників з економічного аналізу.

Співвідношення змісту та обсягу понять “нужда” і “потреба”. Важливою методологічною проблемою дослідження є з'ясування питань сутності понять “нужда” і “потреба”, характеру логіко-змістового взаємозв'язку між ними. Відомо, що у психології, соціології, економічній теорії здебільшого застосовується термін “потреба”; причому його вживають у різних наукових дисциплінах, на побутовому, управлінському тощо рівнях як “універсальне” поняття, у якому часто зміст є вельми розмитим. Натомість проблематика людської нужденності невинувато належить до окремих теоретичних рефлексій. Все це призвело до того, що категорія “потреба” набула такого собі “легкодоступного”, “безапеляційного”, повсюдного статусу. Останнім часом дослідники у своїх теоретизуваннях досить часто використовують і категорійне поняття “нужда”. Причому окремі з них вважають, що нужди і потреби – це тотожні поняттєві конструкції. Наприклад, О.В. Винославська стверджує, що “в людини наявні два середовища – природне і суспільне, з якими вона постійно взаємодіє і які спричиняють виникнення нужденності, задоволення якої потрібне для розвитку організму й особистості. Ці різноманітні нужди і називаються потребами. Потреба – це нужда

в будь-чому, котру людина переживає й усвідомлює” [3, с. 36].

Загалом вчені різних наук дружно протягом тисячоліть підмінюють первинне, природне, біологічне (нужда) бажаним, ідеальним, омріяним (потреба). До того ж саму проблему потреб вони так і не спромоглися вивчити на належному рівні. Чого тільки вартий поділ потреб на низькі (фізіологічні) і високі (духовні). Для того щоб упевнитись у примітивній приземленості духовного у виконанні немалої частки суспільства, достатньо звернути увагу на її повсякдення й прояв владою, депутатами всіх рівнів, багатьма олігархами, “новоспеченими” підприємцями України. З цього приводу С.Д. Максименко пише: “Принцип єдності біологічного і соціального відкриває дійсну сутнісну природу витоків активності особистості. Коли психологія твердить, що таким витоком є потреби, вона помиляється. Адже є дуже просте й доречне питання: а звідки виникають потреби? Крім того, дією потреб не можна пояснити саморух, саморозвиток тієї складової відкритої системи, якою є особистість. Ми стверджуємо, що таке вихідне першоджерело активності особистості насправді існує і воно цілком підлягає науковому дослідженню. І це є *нужда*” [7, с. 3]. Та ще раніше В.В. Давидов зазначав, що *нужда є глибинною основою потреби*.

Іншими словами, потреби – це означені людиною – сутнісно, структурно, феноменально, змістовно, параметрично тощо – її нужди. С.Л. Рубінштейн стверджував, що людина “пов'язана з навколишнім світом, у неї існує *нужда* в ньому... Це – об'єктивна *нужда*, котра, відображаючись у психіці людини, переживається нею як *потреба*” [див. 7, с. 136]. Отож не всі нужди усвідомлюються усупільненою особою і відповідно стають потребами. Відтак нужди і потреби – взаємозв'язані, але не тотожні і не рівнозначні за змістом та обсягом категорійні поняття. Нужди – основне, первинне, матеріальне; потреби – похідне від нужд, вторинне, бажане, ідеальне. Потреби – продукт мислення, пізнання, тобто одна із складових удієвленої свідомості, або усвідомлена *нужда*. А це означає, що нужди клітин, нейронів, тканин, системи органів через нервову систему трансформуються не з'ясованим ще наукою чином в елементи свідомості. Вони мають не лише якісні характеристики, але й кількісний вимір. Біологи, дієтологи з точністю до міліграма вже давно визначили, наприклад, скільки і яких харчових продуктів

– білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінералів – має щоденно отримати людський організм особи кожної вікової категорії, статі, професії. Більше того, дослідження дали змогу з'ясувати, у яких видах харчових продуктів і в яких кількостях є кожен з названих елементів харчування. Відомо також скільки, яких видів і якої якості треба мати для комфортного життя окремої людини одягу, взуття, головних убоїв, житла, меблів, кухонних приладів тощо.

Водночас категорія “потреба” відіграє важливу роль у з'ясуванні сутності, змісту нужд. Нужди “німі”, безголосі. І тільки через механізми пізнання вони трансформуються в усвідомлені форми. Нужди не пізнанні, не усвідомлені є “не дієздатними”. Потреби ж, в основі яких й перебувають нужди, перетворюються із пустопорожніх понять у реальну, могутню, що слугує людині і суспільству, психологічну силу. Звісно, потреби можуть значною мірою “виходити” за межі нужд (одним із проявів чого є, скажімо, ожиріння людей). Вони справді нічим необмежені і нерідко перетворюються у бридкі форми. **На відміну від нужд** потреби як ідеальна субстанція можуть являти собою прояв таких властивостей, як жадібність, користолюбство, зверхність, самозакоханість, висока амбіційність при низьких фізичних та духовних здібностях, примітивізм, невігластві.

Ототожнення змісту цих категорійних понять, ігнорування категорії “нужда” й оперування лише категорією “потреба” стало однією з причин формування філософії і, отже, *психології споживацтва*. Предмети і послуги в головах людей стають не стільки засобами задоволення їхніх нужд, скільки забезпечення модності, престижності, насолоди, розкоші. Виникає так звана “епідемія споживання”, а уявлення про щастя трансформуються у модель ненаситного споживання. Штучно деформується суспільний попит. Значна частина природних, людських ресурсів переключається на виробництво предметів розкоші, забезпечення можливостей для дострокової заміни речей, приладів, техніки, споруд. Причому глибинною причиною формування споживацтва є не біологічні властивості людини і її нужди, не людські гуманні цінності, а результат духовної деградації суспільства та індивідів, наявності в них викривлених світоглядних дзеркал, дефектів соціальної свідомості і національної самосвідомості.

У ринковій системі індивідуальна і масова ідеологія споживацтва реалізується шляхом

купівлі предметів у більших обсягах, аніж потрібно для задоволення нужд. Формується хибне споживацьке середовище, що призводить до духовної деградації значної частини громадянського загалу. Мета і сенс життя визначаються, людське щастя вимірюються “досягненнями” у придбаних товарах, символах причетності до певної верстви людей. Замість прагнення до фізичної і духовної досконалості, досягнень у трудовій діяльності людина намагається спрощеним способом досягти “поваги” навколишніх.

В одному з документів ООН “Порядок денний на XXI століття” (Ріо-де-Жанейро, 1992) зазначається: “Надмірні претензії, марнотратний стиль життя найбільш багаті частини людства величезним тягарем лягають на довкілля”. Слід додати – і на обсяги природних ресурсів, процеси формування в одних верств суспільства властивостей самозакоханості, зверхності, пихатості, всездозволеності, а в інших – почуття приниженості, презирства та ненависті.

Сутність теорії нужд та особливості проблем задоволення нужденності. По-перше, ця тема виходить за межі “чистої” економічної теорії. Її складові знаходяться не лише у сферах економіки, економічної політики, але й у середовищах біологічних, духовних, соціальних і суто внутрішніх властивостей людини. По-друге, хоча положення про те, що людина є біологічною та соціальною істотою й визнають усі, все ж значна частина вчених не вважають прийнятним дослідження біологічних нужд людини та їх одухотворених форм. Зокрема, в наукових колах широко побутує уявлення, що “біологізми”, “фізіологізми” – це не предмет економічного теоретизування, тому їх задіяння до рефлексивного аналізу не призводить до приросту економічних знань. Але хотілося б дізнатись у прихильників “чистої” економічної теорії, яким чином можна розв'язати проблеми задоволення, скажімо, біологічних нужд людини, не з'ясувавши їх сутність, структуру, обсяги тощо? Отож нагальними є зусилля, спрямовані на подолання цих консервативних уявлень. Слушно виходити з того, що *ступінь задоволення біологічних, духовних, соціокультурних нужд людини – це основний показник соціальності існуючої економічної і політичної (владної) систем.*

Звідси очевидно, що сучасна соціогуманітарна наука має дослідити, по-перше, сутність,

структуру, значимість людської нужденності, характер взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодії біологічних, духовних, соціальних нужд людини з природою і суспільством; по-друге, зміст та роль біологічних, фізичних, духовних задатків, котрі визначають її здатність до праці; і, по-третє, те, які зміни потрібно здійснити в економіці, політиці, навчанні та вихованні юні, щоб успішно розв'язати проблему належного задоволення біологічних, духовних, соціальних нужд кожного громадянина.

Методологічно важливим прийомом дослідження є визначення і розмежування способів розв'язання проблем задоволення нужд людини. Платон вважав, що дослідник має досконало володіти таким методом пізнання, як розчленування та пов'язування понять. Скоріше не понять, а явищ, утворень, предметів, процесів, механізмів. Виходячи із сутності та змісту теми нашого пошукування доречно виокремити три основні системи:

1. Людина та її біологічні, духовні, соціальні нужди.

2. Природа, Всесвіт.

3. Економічна і політична (владна) системи.

Кожна із цих систем є, з одного боку, окремим, особливим, неосяжним світом, відіграє важливу роль у процесах формування актуальності, чинників та засобів задоволення нужд людини. Водночас їх розмежування уможливорює визначення структури явищ дослідження, з'ясування місця і ролі кожного з них у розв'язанні проблем задоволення нужд, виявлення сутності і сфери взаємозв'язку, взаємодії між складовими існуючої суспільної реальності. А. Маршалл небезпідставно стверджував, що "людина одночасно є метою виробництва і його чинником" [9, с. 209]. Ось чому саме їй, її нуждам, їх задоволенню належить центральне місце в названій тріаді, а відтак останні заслуговують на повновагомий предмет економічного дослідження. Це означає, що потрібно залучити весь наявний обсяг знань про людину: властивості її організму та їх розвиток, нужди та їх структуру й обсяги, задатки і здібності, сутність і значимість взаємодії людини з природою та їх взаємостосунки у лоні суспільства. Природа, Всесвіт – це сфери, у взаємозв'язку та взаємодії з якими для людини існує можливість створювати потрібні для задоволення нужд предмети. А. Маршалл у зв'язку з цим пише таке: "У відомому сенсі існують тільки два фактори виробництва: природа і людина. Капітал та організація є

результатом роботи людини, здійснюваної з допомогою природи і скерованої її здатністю передбачати майбутнє та її готовністю потурбуватися про майбутнє. За даних властивостей і сил природи та людини зростання багатства, знань й організацій виникає з них як наслідок із причини" [9, с. 209]. Інакше кажучи, економічна та політична (владна) системи – це лише посередники, соціально-економічні чинники, організатори взаємодії людини і природи.

Важливо також розчленувати організм людини на дві основні складові: а) біологічні, духовні, соціальні нужди; б) біологічні, у тому числі фізичні та психічні, задатки, завдяки яким вона здатна взаємодіяти з природою, здійснювати процес праці, взаємини з іншими людьми, колективами, суспільством, у тому числі й задля розв'язання проблем задоволення власної повсякденної нужденності.

Методологічний підхід розмежування властивостей людини на ці дві групи відкриває шлях для успішного дослідження теми. Він надає змогу, по-перше, з'ясувати основні причини всього того, що відбувається у життєдіяльності громадянина і суспільства; по-друге, визначити парадигму поведінки людського суспільства в рамках окремого соціуму; по-третє, дослідити сутність взаємозв'язку між біологічними нуждами людського організму і тими властивостями природи, Всесвіту, завдяки наявності яких окультурена особа отримує можливість задовольняти нужди; по-четверте, дати суспільству набір чітких критеріїв ефективного співжиття народів та етносів, адже, з'ясувавши сутність і структуру нужд, воно отримує основні критерії взаємодії людини з природою, структурні моделі та напрями розвитку галузей господарювання, підприємств, які мають виробляти предмети і послуги, здатні задовольняти людські нужди. Фізичні та духовні задатки трансформуються, на основі процесів соціального походження (головно виховання і навчання) у фізичні та духовні здібності до праці, робочу силу, процес праці.

Отже, міждисциплінарна наука має дослідити: а) сутність, структуру, значимість нужденності нації у форматах державного будівництва і суспільство творення, взаємозалежності та взаємодії біологічних, духовних, соціальних нужд людини з природою та цивілізацією; б) з'ясувати зміст та роль біологічних, духовних задатків, що визначають здатність людини до праці; в) вказати, які зміни мають відбутись в економіці, політиці, навчанні та

вихованні людини, щоб успішно розв'язати проблеми задоволення базового реєстру людини-громадянина.

Біологічні, духовні нужди та потреби людини і біологічні й психічні задатки її життєдіяльності – дві внутрішні протилежності. Вони є властивостями природного та соціального, спадкового і набутого, відрізняються сутністю, змістом, формами прояву, кожна з них являє собою певну цінність, має особливу ковітальну значущість. “Народившись” із зовнішнього стосовно зародка людини середовища, нужденність природно знаходиться у стані взаємозв'язку та взаємодії з природою і соціумом. Нужди і задатки різним чином, з різних причин взаємодіють з різними сферами як першої, так і другого, здійснюють у них різні за змістом і вагомістю функції. Наприклад, нужди людини виникають з моменту їх зачаття і “не вщухають” упродовж усього її життя. Тілесні ж та духовні властивості особи, завдяки яким вона стає здатною здійснювати процес праці як джерела благ, формуються протягом 16 років для працівників простої праці і 20–24 для молодих людей, котрі обирають шлях навчання в коледжах, училищах, ВНЗ. До того ж на певному етапі життя людина втрачає здатність до праці, хоча потреба в задоволенні нужд залишається.

Біологічні нужди людини задовольняються істивними речовинами. Людина – це перш за все особливий вид біологічної системи. У її загальній структурі, життєдіяльній повсякденності біологічним властивостям належить особлива роль. Біологічне тут, – пишуть філософи, – є найвищим рівнем природного, найзначущою її частиною, яка інтегрує у собі фізичне і хімічне. Це – сукупність загальних суттєвих ознак і властивостей людини як виду [10, с. 354]. Основні структурні складові її організму – аналогічні її природі **біологічні, духовні, соціальні види нужд**, кожен з яких характеризується специфікою сутності, змісту, структури, значимості для життєдіяльності, її розвитку, виконуваних функцій. Суто біологічного походження нужди, своєю чергою, поділяються на: а) нужди організму людини в істивних речовинах, б) в одязі, взутті, білизні; в) у житлі, меблях, кухонних приладах тощо.

Біологічні властивості людини формуються її організмом. Іншими словами, вона народжується і розвивається у формі людського організму. Організм (людське тіло) – це елемен-

тарна одиниця життя, єдине ціле, сформоване з клітин, тканин, органів, системи органів, рідини, які об'єднані в єдиний механізм, сукупність органів, наділених здатністю здійснювати внутрішні біологічні, хімічні процеси обміну речовин та енергії, забезпечувати процеси гомеостазу, адаптації, самовідновлення, самовідтворення та саморегуляції, ефективно взаємодіяти з природними і суспільними зовнішніми середовищами. Він являє собою сукупність близько тридцяти трильйонів різних типів клітин, з яких формуються тканини, органи, системи органів. Міжклітинна речовина здійснює механічну підтримку клітин і процес транспортування в організмі хімічних речовин. Загалом, коли говоримо про біологію людини, то маємо на увазі: а) її організм, його тілесну будову (анатомію); б) фізіологію (функції і процеси, які постійно здійснюються в організмі); в) окремі клітини, тканини, органи, системи органів; г) травну, дихальну, кровоносну (серцево-судинну), видільну, статеву, ендокринну, а також нервову, сенсорну, опорно-рухову системи; д) психічні процеси; е) генетичні успадкування; є) антропологічні явища і процеси; ж) гігієнічні проблеми здоров'я, умови і способи його збереження.

До біологічно зумовлених фізичних властивостей людини належать її стать, періоди життя (дитинство, юність, зрілий вік, старість), природні здібності, окремі риси характеру, здатність бачити, чути, відчувати, наявність розуму, свідомості, почуттів та емоцій. У цьому зв'язку видатний український психолог Г.С. Костюк (1899–1982) наголошував, що “біологічне зумовлює й індивідуальні розбіжності у природних можливостях людей. Саме через ці розбіжності окремі індивіди по-різному вчаться, з різною швидкістю, повнотою та глибиною оволодівають нагромадженими людством духовними цінностями, по-різному долучаються до їх “примноження” і тим самим досягають різних рівнів розвитку своїх специфічних людських потреб і здібностей” [6, с. 80].

Джерелами біологічних властивостей людини є вроджені її характеристики. За походженням – це природні властивості, так само як і властивості будь-якої рослини чи тварини. *Забезпечуючи людському організму цілісність, вони вкрай багатоманітні і стійкі, генетично передаються від покоління до покоління.* Так, з'ясовано, що за всю історію еволюції людського організму в анато-фізіо-

логічному плані в ньому мало що змінилося. Вочевидь від природи він наділений надзвичайними резервами стійкості та надійності. Скажімо, науковці стверджують, що організм людини має десятикратний резерв міцності, а отже здатний витримувати значні навантаження і навіть перенавантаження.

Нужда – біологічно-фізіологічне явище, відчуття гострого нестатку, нагальної необхідності у чому-небудь. Наприклад, нестача їжі фізіологічно проявляється у відчутті голоду, а відсутність в організмі потрібних вітамінів, мінеральних речовин, вуглеводів тощо призводить до відчуття болю, спричиняє різні хвороби. Звідси очевидно, що *реакція людського організму, його структурних складових на нужду в живильних речовинах їжі, води, повітря тощо – це форма прояву його внутрішніх біологічних властивостей, а потреба у цих речовинах становить сутність багатогранної біологічної нужденності людини першого порядку.*

Нужди – це безліч властивостей, які розкривають свою сутність через зв'язок з іншими внутрішніми та зовнішніми стосовно людини утвореннями, явищами, процесами, предметами. Тому закономірно, що у сфері теоретизування і мислєдіяльності “нужда” – важливіша категорія. Вона, як і, наприклад, “праця”, “робоча сила” тощо, не є винятково економічною. Водночас нужда – один із найважливіших чинників, що спричиняє взаємодію людини з природою, у тому числі виникнення, існування та прояв суспільних й, зокрема, економічних взаємин.

Нужди є данності біологічного (природного) походження і соціального оформлення; з'являються в момент зачаття, існують, змінюються, розвиваються протягом усього життя людини; це система вимог-властивостей її організму до неї самої, природи, економічної та політичної (владної) систем. Більше того, нужденність – це та *сила, яка породжує людське життя*, та базова складова, що визначає активність людини як біосоціальної істоти, себто біолого-психічний генератор упродовж усього її життя. За своєю природою, сутністю, змістом, способом вияву і засобами досягнення, за обставинами переживання, – наголошує С.Д. Максименко, – всі інтенції є виключно людськими, які виростили на єдиному біосоціальному носії – нужді. Нужда – вихідна першопричина, що визначає психічне буття людини. Без наявності нужденності остання не може стати особистістю [4, с. 135–139].

Єдність живої природи полягає у тому, що всі живі істоти мають подібний хімічний склад. У неживій природі містяться усі хімічні елементи, які наявні в живих організмах. Неорганічними речовинами є вода, неорганічні кислоти, мінеральні солі, окремі інгредієнти повітря. Основні речовини, базові для забезпечення життя і розвитку людини, її біологічного і соціального відтворення, – білки рослинного і тваринного походження, жири, вуглеводи, вітаміни, мінеральні речовини. Причому органічні та неорганічні речовини надходять в людський організм шляхом споживання їстівних речовин, води, дихання.

Органічний світ нашої планети має клітинну основу життя і розвитку. Людський організм – перш за все сукупність клітин. А це означає, що основним органом обміну речовин і тим самим забезпечення біологічного життя людини є клітини. Відтак нужденність організму в їстівних речовинах – це актуалізовані нужди клітин у них. До того ж клітини, органи, системи органів утворюють тілесні, фізіологічні та психічні системи, які забезпечують перебіг різних процесів життєдіяльності. Біологи встановили, що у людському організмі задіяні приблизно тридцять трильйонів клітин двохсотпятидесяти структурно-функціональних типів. Кожна клітинка, поперше, – первинний елемент людського організму; по-друге, складна біологічна система; по-третє, має здатність здійснювати різні біологічні та хімічні процеси; по-четверте, спроможна виконувати різні функції. У першоснові її діяльності – інформаційна система ДНК: кожна клітинка має щонайменше триста генів, котрі здатні створювати потрібні для організму білки чи інші хімічні структури.

Отож клітинка організму людини становить сукупність органічних речовин – білків, жирів, вуглеводів, нуклеїнових кислот, вітамінів, неорганічних (вода) та мінеральних речовин. Вони володіють біологічною, хімічною, фізіологічною та фізичною здатністю до обміну, розмноження, подразливості, росту, рухливості. Мільйони клітин щодня гинуть і поновлюються. Клітини відрізняються своїми формами, розмірами і тому здатні виконувати різні, задані біологічною програмою того чи іншого органу, функції.

Життєздатність кожної клітини, виконання нею визначених її біологічною природою процесів і функцій можливі лише у тому випадку, якщо вона своєчасно отримує в належній кількості різні й у потрібному спів-

відношенні харчові речовини. А це, своєю чергою, стає реальністю тільки тоді, коли у систему травлення людини надійдуть з їжею усі поживні речовини для життя і розвитку її організму. Сукупність таких речовин отримала назву повноцінного набору продуктів харчування з урахуванням індивідуальних особливостей людини (віку, статі, виду праці, її умов, стану здоров'я, національних традицій тощо). Повноцінний набір продуктів харчування – це оптимальні кількість та співвідношення продуктів харчування для організму людини. Недостатня чи надмірна кількість будь-якої складової харчування неодмінно призводять до того чи іншого виду хвороби, враження того чи іншого органу людського організму, голоду і навіть смерті. Відтак живильні речовини їжі є не лише будівельним матеріалом для клітин, тканин, окремих органів та систем людських органів, а й речовинами, необхідними для незліченних біологічних, фізіологічних, хімічних, фізичних, духовних, відновлюваних процесів. Наявність повноцінного набору продуктів харчування, можливість його повсякденного споживання – це основна умова задоволення багатофункціональної нужденності людського організму.

Клітини – творці усіх систем організму людини: опорно-рухової (кістки, м'язи, сухожилля), нервової, серцево-судинної, травної, ендокринної, імунної, репродуктивної, дихальної, видільної, лімфатичної, покривної, сенсорної (шкіра, біль, вестибулярний апарат), зорової, нюхової, слухової, смакової. Вони формують в організмі всі види тканин: епітеліальну, сполучну, м'язову та нервову, вистилають поверхні шлунково-кишкового тракту, дихальної системи, сечостатевої шляхів, кровеносних судин; формують більшість залоз, кісткову, хрящову, жирову, м'язову, скелетну, серцеву, нервову. М'язові тканини наділені здатністю збудливості, провідності і скоротливості, що уможливають зміни положень тіла і його складових у просторі. Нервова тканина, яка складається з нейронів, утворює нервову систему організму, функціями якої є здійснення зв'язку організму з внутрішнім та зовнішнім світом шляхом сприйняття подразників, перетворення їх у нервові імпульси.

У кількісному вимірі тіло вагою 70 кг людини у віці 20–30 років має таку структуру органів: м'язи – 30 кг (43% ваги тіла), скелет без кісткового мозку – 7 кг (10%), шкіра та підшкірна клітковина – 6,1 кг (8,7%), кров –

5,4 кг (7,7%), травневий тракт – 2,0 кг (2,9%), печінка – 1,7 кг (2,4%), червоний кістковий мозок – 1,5 кг (2,1%), обидві легені – 1,0 кг (1,4%), серце – 0,3 кг (0,43%), обидві нирки – 0,3 кг (0,43%), щитовидна залоза – 0,02 кг (0,03%), головний мозок – 1,3 кг (1,8%), підшлункова – 0,18 кг (0,26%). Отож первинною, природною, фундаментальною умовою життя, діяльності та розвитку людини є потреба щоденного забезпечення нужд клітин повним набором істивних речовин. Ще раз підкреслимо: *необхідність клітин, тканин, органів та їх структурно-функціонального наповнення в істивних речовинах (білках, жирах, вуглеводах, вітамінах, мінералах) визначена природою.*

Біологічне життя – це особливий фізіологічний внутрішньоорганізмовий процес, основна форма існування і розвитку живої природи. Життя людини – це природне біологічне (від грец. *bios* – життя) явище. Воно характеризується такими властивостями й ознаками: 1) обміном речовин та енергії й у зв'язку з цим біологічною цілісністю і здатністю організму людини до асиміляції, отримання речовин із зовнішнього середовища і перетворення їх у речовини з властивостями, придатними для їх засвоєння організмом та дисиміляції як процесу окислення речовин, розпаду їх складних організованостей до більш простих; 2) залежністю життєвих процесів організму як живої системи від зовнішніх умов, факторів, процесів; 3) здатністю організму до активного регулювання внутрішніх життєвих процесів і виконання потрібних зовнішніх дій та функцій; 4) наявністю у системі організмів високоупорядкованих структур, різних складних компонентів, біологічних, фізіологічних, хімічних процесів, їх постійних змін та оновлення; 5) здатністю до розмноження, росту, відтворювальності собі подібних, спадкоємності; 6) спроможністю адаптуватись до зовнішнього середовища. Отже, життя – це явище, яке становить сукупність відповідних внутрішньо-організмових процесів і різних форм взаємодії організмів із зовнішнім світом. Для того щоб ці процеси постійно відбувалися, людський організм щодобово має отримати достатню кількість білків, жирів, вуглеводів, вітамінів, мінеральних речовин.

Білки, жири, вуглеводи – тріада поживних речовин, без наявності яких в організмі у необхідних обсягах його життєдіяльність є неможливою. Щонайперше білки – важливіша

незамінна складова їстівних речовин. Дієтологи назвали їх “протеїнами” (від грец. *proteion* – першість). Саме вони беруть участь в обміні речовин, є заміниками зношених і “будівничими” нових клітин. Їх джерело становлять їстівні речовини тваринного (м’ясо, риба, сир, яйця) та рослинного (бобові і горіхи) походження. Білки цих речовин лише опосередковано, тобто через процес травлення розпадаються на 22 видів амінокислот. Останні всмоктуються в організм й утворюють білки вже органів людини. Наука з’ясувала, що у м’ясі міститься 14–20% білків, рибі – 13–18%, сирі кисломолочному – 15–16%, твердому – 22–29%, яйцях – 12–14%, сої – 33–34%, хлібі пшеничному – 6–10%, крупах – 7,6–4,9%, молоці – 3–4%, овочах – 0,5–6,5%, фруктах – 0,2–1,5%. Добовий раціон білків дорослої людини становить 100–120 грам, працівників важкої фізичної роботи – 150–160. Співвідношення тваринних і рослинних білків має складати 1 до 3.

Жири – надважливий складник у харчуванні людини. Вони входять до складу кожної клітини будь-якого органу організму людини, забезпечують приблизно 33% всіх її енергетичних витрат. “Згорання” одного граму жиру в організмі людини утворює 9,3 кілокалорій енергії. Середніми фізіологічними нормами жирів для людського організму на добу є: для професій не пов’язаних з фізичною працею – 106 г; для професій механізованих видів праці – 116 г; для працівників, котрі виконують ручні і частково механізовані види праці середньої важкості – 134 г; для працівників важкої фізичної праці – 153 г. Потреба жирів залежить не лише від характеру трудової діяльності людини, але й від кліматичних умов її повсякденного життя, віку, статі. Жири за походженням і біологічними властивостями поділяються на тваринні, рослинні і штучні. Тваринними є гов’яжі, баранячі, свинні жири. Рослинні жири виробляються із зерен соняшника, бавовни, льону, сої. Жири містяться також в молоці, рибних продуктах, горіхах тощо. Найбільш оптимальним для організму людини є поєднання в раціоні 70–80% тваринних і 20–30% рослинних жирів, які виконують в організмі людини такі функції: забезпечують його життєвою енергією; беруть участь в обмінних процесах, забезпечують процеси терморегуляції організму людини (захист від холоду, спеки навколишнього середовища); формують жирові відкладини навколо серця, нирок,

кишечника тощо і тим самим охороняють їх від сильних струсів при падінні, ударах, катуваннях. У складі жирів містяться високо ненасичені жирні кислоти (минолова та арахідонова), які не утворюються в організмі, зате уможливають окисно відновні процеси, підвищують еластичність судин, виводять холестерин із організму та сприяють росту, розвитку самого організму. Окрім того, жири – розчинники вітамінів А, Д, Е.

Вуглеводи – одна із основних груп органічних сполук організму. Вони являють собою єдність вуглецю, водню і кисню, є основним джерелом енергії для людського організму, містяться у тваринній клітині в межах 1–2%, в рослинній досягають 80–90%. В організм людини вуглеводи поступають у вигляді крохмалю, цукру тощо. Тут вони розщеплюються до глюкози, окислюються, всмоктуються і розпадаються на воду і вуглекислий газ. У процесі цих перетворень звільняється енергія, яка і набуває форми енергії людського організму. В структурі крові людини постійно повинен бути цукор в кількості 0,1%, тоді як добова потреба її організму у вуглеводах становить 450 г.

Невід’ємними складовими харчування людини є **вітаміни**, які беруть участь у синтезі ферментів клітин. Нині відомо про наявність, властивості та значення для організму людини двадцяти видів вітамінів. Нестача чи надлишок окремих із них в організмі спричиняє захворювання. Так, недостача вітаміну С (потреба людини в аскорбіновій кислоті становить 63–105 мг на добу) призводить до появи та розвитку цинги, зниження опору інфекційним захворюванням; вітаміну А (добова потреба 1–3 мг) – до уповільнення зростання, погіршення зору, враження рогівки очей; вітаміну В1 (потреба 2–3 мг) – до розладу нервової системи, діяльності серця, травневої системи, паралічу кінцівок; вітаміну В12 (потреба 3 мкг) – до захворювання нервової системи, недокрив’я; вітаміну D (добова потреба 0,02–0,06 мг) – до рахіту у дітей, викривлення ніг, сплюснення груднини, появи великої голови.

Важливими чинниками життєдіяльності людського організму є **мінеральні речовини**, які поділяються на макроелементи та мікроелементи. До перших відносяться кальцій, магній, фосфор, калій, натрій, хлор, сірка, до других – залізо, мідь, кобальт, марганець, йод, фтор, цинк, хром; вони потрапляють в організм разом з продуктами харчування у

вигляді мінеральних солей, які, зі свого боку, виконують важливі життєдайні функції, котрі сприяють: підтримці постійного складу внутрішнього балансу організму людини, процесам відновленню тканин (кальцій), транспортуванню кров'ю кисню і вуглекислого газу (залізо у складі гемоглобіну), кровотворенню (залізо, мідь), згортанню крові (кальцій). Наприклад, кальцій є основною складовою кісткової тканини, компонентом системи зсідання крові, активатором низки ферментів, гормонів. Магній нормалізує стан нервової системи, регулює кальцієвий та холестериновий обмін, має властивість розширювати судини, сприяє зниженню артеріального тиску. Дефіцит кальцію призводить до уповільнення росту скелету, заліза – порушення імунної системи, магнію спричиняє мускульні конвульсії, нікелю – депресивність тощо.

Для обміну речовин потрібна також вода. Водні розчини є середовищем, у якому відбуваються всі хімічні перетворення речовин. До того ж вона входить до складу клітин, міжклітинної речовини, тканинної рідини, а тому становить 60–70% маси тіла людини та 90% обсягу крові. Добова потреба води для здорового людського організму дорівнює 2,5–3 літри.

Вчені виявили рослини, продукти, в яких наявні ті чи інші хімічні елементи. Так, вітамін А міститься у вершковому маслі, яєчному жовтку, моркві, помідорах, печінці; вітамін D – у риб'ячому жирі, печінці, яєчному жовтку; вітамін С – у шипшині, чорній смородині, цибулі, капусті, лимоні, часнику; Вітамін В1 – в борошні грубого помелу, капусті, жовтку яйця, яблуках. Дієтологи доводять, що існує не менше 30 хімічних елементів, без яких організм людини не може існувати. Тому їх названо “життєво необхідні”. За відсутності чи нестачі кожного з них порушується нормальна життєдіяльність окремих органів і, відповідно, всього організму. Скажімо, дієтологічна комісія Національної академії США визначила обсяги щодобового надходження хімічних елементів в організм людини, адже саме обсяг, склад, якість їстівних речовин є тими факторами, що визначають: 1) стан здоров'я людини, її клітин, тканин, судин, серця, печінки, нирок, легенів, шлунку, кишечника тощо; 2) стан рухового апарату, кісток, суглобів, м'язів, зв'язок, фізичних чинників людського організму – гнучкості, витривалості, енергії, фізичної сили; 3) стан нервової системи, спинного та головного мозку, можливостей

прояву розумових здібностей людини; 4) урівноваженість чи пригніченість її морального стану.

Констатуємо відомий факт: нині стан задоволення нужд людини в їстівних речовинах в Україні є загрозливим для здоров'я і життя більшості громадян. Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (ФАО) зазначає, що “продовольча безпека існує у тому разі, якщо всі люди в усі часи мають фізичний та економічний доступ до достатньої кількості безпечної і поживної їжі, що відповідає їх харчовим та дієтичним уподобанням, забезпечує активне і здорове життя”. На жаль, в Україні витрати на харчування становили в 2007–12 роках 54–55% (у багатьох країнах світу – 10–15%). Не має подібної невтішної аналогії у світі і щодо економічної тенденції переважаючого зростання цін на сільськогосподарську продукцію порівняно з ростом доходів населення. Ось чому наша країна сьогодні – це середовище продовольчої небезпеки для життя і здоров'я більшості людей: 39 млн. українців щорічно споживають 215 кг молока і молочних продуктів (56,6% від фізіологічної норми), менше норми споживають м'яса і фруктів – 35 млн., риби і цукру – 26 млн., хліба – 16 млн., овочів – 43 млн. [5, с. 1].

З біологічного погляду, це стан напівголодомору, який ось уже 23 роки практикується соціально-економічною та владною системами України стосовно більшості населення. До цього слід додати богатирьовський “пігулковий” фармацевтичний мор (запровадження цін на закордонні ліки у 2–10 разів вище, ніж їх реальна ціна) та існуючі принципи хабарництва в державних лікарнях. Все це є однією з причин того, що Україна займає перше місце в Європі за рівнем смертності населення. У 2012 році середній коефіцієнт смертності склав 14,4% на 1000 населення, тоді як у країнах ЄС цей показник становив 6,7%.

Нужди людини в одязі, взутті, головних уборах, білизні, меблях, житлі. Одним із наймогутніших, зовнішніх щодо людського організму, творців його нужд є навколишнє середовище, а в його складі – погодно-кліматичні умови. Кожній географічній місцевості властивий багаторічний режим погоди (клімат), що визначається температурою, хмарністю, вологістю, наявністю опадів, сонячним випромінюванням (світловий потік, що припадає на одиницю поверхні становить у помірних широтах 80 тис. лк, на екваторі – 95–

110 тис. лк), атмосферним тиском, радіоактивністю, геофізичним та електричним полями атмосфери, її забрудненням на території Землі тощо.

Іншими чинниками, котрі формують особливу форму нужд людини є відповідні внутрішні властивості її організму. Передовсім це різні фізіологічні реакції тіла на погодно-кліматичні та інші чинники навколишнього середовища. Зовнішні кліматичні умови можуть бути комфортними, сприятливими або несприятливими для життєдіяльності людини; в реальній дійсності комфортними, сприятливими вони бувають не часто. Однак людський організм багатий на пристосувальні фізіологічні реакції на погодно-кліматичні умови у формі, наприклад, хімічної та фізичної терморегуляції. Так, за одних обставин він підключає механізм тепловіддачі, а в інших – теплозбереження. Крім того, за високої вологості задіюються фізіологічні регулятори потовиділення. Проте біологічних захисних чинників людського організму часто недостатньо для успішного адаптування до довкілля. Тому людський інтелект і дух винайшли штучні засоби адаптації свого організму до існуючих природно-кліматичних умов. “Після їжі, – нагадував відомий англійський учений А. Маршалл (1842–1924), – у складі життєвих засобів, що забезпечують існування та працю людини, слідують одяг, житло й тепло, коли їх не вистачає, розум стає в’ялим, а в кінцевому результаті підривається і фізичний стан організму” [9, с. 272].

Властивості зовнішнього середовища, характер впливу його складових на організм людини, фізіологічні форми реакції людського тіла на них визначають особливі нужди, передовсім в одязі, взутті, головних уборах, натільній білизні. Ці блага виконують інші, ніж їстівні речовини, функції, але теж є предметами першої необхідності. Вони здатні захистити людське тіло від спеки, холоду, атмосферних опадів, вітру, забезпечити особі можливість знаходитися в суспільному довкіллі та природному середовищі, ефективно виконувати функції пересування, праці, відпочинку, спорту, спілкування з флорою і фауною. Скажімо, взуття – це форма одягу для ніг, основними функціями якого є захист нижніх кінцівок від пошкоджень різними маркерами навколишнього середовища – холоду, спеки, а також створення для стопи комфортних умов (тут найкращим, як відомо, є шкіряне взуття).

Побутове середовище – сукупність житлових, спортивних, культуриствердних за

призначенням приміщень, закладів санаторно-курортного типу, комунально-побутових установ. Житло – важливий чинник життєдіяльності людини. Воно є місцем її проживання, народження і соціалізації дітей, приготування їжі та харчування, виконання домашньої роботи, відпочинку, сну, сімейного спілкування, виховання дітей, прийому гостей, навчання, захисником від несприятливих метеорологічних факторів. Мікроклімат житла впливає на стан дихання, теплообміну, нервової системи. В щільно населених квартирах смертність мешканців у півтора-два рази вища, ніж у людей, які проживають у просторах приміщеннях. Найчастіше виникають такі хвороби, як легенева туберкульоз, кір, скарлатина, дифтерія, коклюш, вітряна віспа, грип.

Отже, зважаючи на сутність і структури людської нужденності, є підстави визначити значущість їх повного задоволення у часопросторі сучасного суспільства. До наукової розробки цієї проблеми мають долучитися й представники економічної теорії, економічної політики підприємців, верховної та регіональної влади.

Тепер за логікою дослідження треба з’ясувати теоретичні питання, які стосуються протилежної проблематики – властивостей людини, задіяння яких становить суб’єктне джерело створення предметів і послуг, здатних задовольняти базові нужди населення країни.

Опорно-рухова і нервова системи, мозок, біологічна енергія як чинники задатків, здібностей, праці людини. Як згадувалось, об’єктивно існує три основні учасники розв’язання проблем задоволення нужд людини: людина, природа і Всесвіт, суспільство. Людина – це соціалізований індивід, котрий перш за все становить систему нужд і задатків, які трансформуються в здібності і завдяки наявності яких він спроможний взаємодіяти з природою і соціумом. Навколишня природа і Всесвіт загалом – зовнішній стосовно людини часопростір, з яких той черпає форми, способи і засоби задоволення своєї нужденності. Суспільство – сфера економічних, соціальних умов, принципів, норм тощо, згідно з якими людина входить у соціокультурну систему і через її опосередкування власною працею створює й привласнює предмети, отримує послуги, здатні втамувати її біологічні, духовні, соціальні нуждоти.

Зауважимо для нас очевидне: “людина” і “людський організм” – різні категорії у

системі теоретизування. По-перше, людина є “представником”, “власником”, “розпорядником” свого організму; вона вимушена рахуватися з його нужденністю, піклуватися про його належний стан. По-друге, їй належить “право” використовувати й експлуатувати власне тіло, свій духовний потенціал в різних сферах суспільного життя – сімейно-побутовій, економічній, політичній, професійній тощо.

Будь-який організм (рослини, тварини, людини) – це завжди певна **система нужд**. З іншого боку, якщо така система існує, то, щоб процес життя відбувався, саме в людському організмі має бути присутня інша, власне життєдайна першооснова: **опорно-рухова система (руховий апарат), нервова система взагалі та, зокрема, її соматична складова (тілесна, що регулює дії опорно-рухового апарату і всіх органів чуття), мозок, органи психічних (духовних) процесів, біологічна енергія організму. І в організмі людини запрограмована наявність органів, систем органів, задатків, здатних трансформуватись у здібності, функцією яких є такі форми взаємодії з природою та суспільством, завдяки котрим особа задовольняє свої нужди, а отже і можливості власного життєзреалізування.**

Людина, як і будь-яка тварина, володіє здатністю до рухової діяльності, що стала можливою завдяки наявності у її організмі перш за все опорно-рухової системи – функціональної структури, яка, з одного боку, утворює каркас організму, надає йому відповідної форми, здійснює функцію захисту внутрішніх органів (головний і спинний мозок, серце, очі тощо), а з іншого – забезпечує спроможність саморушійного переміщення тіла у просторі (ходьба, біг, стрибки, плавання), переміщення одних частин тіла відносно інших (рухи рук, пальців, ніг, голови), підтримання тієї чи іншої пози тіла. Причому основними структурними складовими опорно-рухового апарату людини, як відомо, є 208 кісток, 400 м’язів, декілька сотень сухожильних зв’язок. Кістки виконують пасивну функцію, тоді як активну – скелетні м’язи, що прикріплені сухожиллями до кісток. М’яз має від сотні до десятків тисяч волокон. Кожному із м’язових волокон властиві збудливість, здатність реагувати на подразники; провідність, тобто спроможність передавати збудження в обидва боки м’язового волокна; скорочуваність – здатність зменшуватись або

змінювати рівень напруження. До того ж у м’язах розміщені червоні (повільні) і білі (швидкі) м’язові волокна. У перших швидкість проведення збудження вдвічі нижча, а тривалість збудження у п’ять разів більша, ніж у других. Збудження м’язів є процесом не лише забезпечення механічної роботи тіла, а й уможливлення біохімічних перетворень, виділення енергії, теплоутворення. У м’язах, суглобах і сухожиллях розміщені рухові рецептори. М’язи і волокна здатні різним чином відповідати збудженням на подразники: проводити збудження, скорочуватись, змінювати рівень напруження тощо. Воднораз скорочення м’язів і процес протидії йому породжують силу, під впливом якої кістки змінюють своє положення.

Отже, рухові функції виконують хребет, кістки, сполучні тканини, м’язи спини і грудей, м’язи кінцівок. Провідна роль у забезпеченні рухів належить м’язовій силі, а їх можливості визначаються ступенем свободи (сукупність напрямів, у яких може рухатися тіло). В людини налічується біля ста ступенів свободи різних тілесних рухів. Загалом опорно-рухова система є біологічною та фізіологічною основою фізичної праці, процесний перебіг якої залежить від розвиненості м’язів пальців руки, кисті, ліктя, передпліччя, спини, ніг. Рухова діяльність – це також спосіб адаптації людини до зовнішнього природного, виробничого, побутового середовища.

Біологічна енергія організму людини.

Первинним всезагальним джерелом енергії є Сонце. “Всі ми – діти космосу” – стверджують біологи. Посередником між енергією Сонця і енергією людини знаходиться рослинний світ. Саме рослини, як уже згадувалося, своїми хлорофіловими клітинками запускають процес фотосинтезу і перетворюють сонячну енергію в органічні речовини – всезагальні джерела різних форм енергії, у тому числі і біологічної. В структурі цих джерел білки, вуглеводи, жири – основні складові їжі.

Основним фізіологічним процесом продукування енергії в людському організмі є обмін речовин та енергії, метаболізм (від грец. *metabolize* – перетворення, зміни), який являє собою сукупність найрізноманітніших хімічних і фізичних перетворень, реакцій, що забезпечують життєдіяльність клітин, тканин, органів, системи органів. Обмін речовин та енергії поділяють на дві стадії: дисиміляції (катаболізм), суть якої становлять процеси розпаду

складних органічних речовин на більш прості, та асиміляції (анаболізм), тобто синтез цих речовин у такі суміші, що легко засвоюються організмом (білки, амінокислоти, ліпіди тощо). В першому випадку органічні речовини, що поступають з їжею, окислюються, харчові продукти розщеплюються до вуглекислого газу та води і в результаті виділяється енергія, у другому – вона витрачається. Саме у процесі асиміляції енергія витрачається на природні перетворення в клітинах, наприклад, білків, що поступають з їжею у різні види білків, потрібних для життя клітинної системи. Отож енергія, яка виробляється людським організмом, необхідна для функціонування внутрішніх процесів організму, виконання клітинними елементами своїх функцій, фізичного та духовного розвитку особи, здійснення процесу праці тощо.

Нервова система, мозок – регулятор діяльності опорно-рухового апарату і психічної системи людини. *Нервова система* – це “морфологічна і функціональна сукупність спеціальних утворень організму людини, які об’єднують діяльність його органів та систем і слугують для сприйняття діючих подразників” [2, с. 777]. Вона є однією з природних фізіологічних систем і водночас – регулятором функціонування усіх інших систем організму; причому її функції здійснюються через незчисленні, різні за змістом хімічні, біологічні реакції. Названа система, по-перше, ефективно регулює фізіологічні процеси обміну речовин та енергії, аналізує, контролює, регулює, узгоджує біологічну плінність клітин, тканин, органів та їх систем, збирає інформацію про наявність в організмі потрібних живильних речовин, стан здоров’я людини; по-друге, виконує керівну та регулювальну роль щодо діяльності складових опорно-рухової системи організму людини і, по-третє, є біологічною основою формування та здійснення усіх її психічних (духовних) процесів, станів, властивостей, тенденцій. Психічна активність людини, її розумова робота здійснюються фізіологічною діяльністю головного мозку. Нервовим потенціалом наділена й опорно-рухова система. У м’язах, суглобах, сухожиллях розміщені нервові клітини (нейрони) головного і спинного мозку, рецептори, здатні до збудження як реакції на подразнення тощо. Більше того, опорно-руховий апарат організму людини сам по собі не здатний здійснити жодної дії без складових **нервової системи**. Саме вона визначає “учасників”

рухових процесів, забезпечує вибірковість наявних ступенів свободи рухів, порядок і послідовність використання рухових актів, координацію тілесних дій.

Крім фізичних чинників, людський організм наділений духовним потенціалом. Відомо, що ще в давнину панувало уявлення, що людина являє собою єдність тіла і душі. Т. Аквінський стверджував, що людина – це єдність душі і тіла. Тіло – матеріальне, душа – нематеріальна субстанція, яка, однак, може бути виявлена тільки в тілі. Органом душі спочатку вважалось серце, а з XVII століття – мозок; життєздатність тілу надає душа, тоді як вихід душі з тіла – процес, який прирікає тіло на смерть.

Завдяки своїй особливій біологічній будові нервова система здатна здійснювати неймовірні за складністю, незбагненні за сутністю, фізіологічні процеси; виконувати функції регулятора і контролера “поведінки” усіх внутрішніх складових людського організму і самої людини в усіх зовнішніх сферах її життєдіяльності. Залежно від того, які саме функції виконують ті чи інші складові нервової системи, їх об’єднують у дві групи – соматичну та вегетативну: перша (тілесна) регулює опорно-руховий апарат і всі органи чуття, друга (пов’язана з ростом і живленням) збалансовує процеси обміну речовин і роботу всіх внутрішніх органів (серця, нирок, легень, шлунку, кишечнику, печінки тощо).

Органи, які забезпечують зв’язок людини з навколишнім середовищем, І.П. Павлов назвав аналізаторами. Аналізатори – сукупність органів нервової системи, які здійснюють постійний зв’язок з внутрішньо-організовими процесами та зовнішнім середовищем. Основними структурними складовими аналізаторів є рецептори, провідні нервові шляхи і мозкові закінчення.

Рецептори внутрішніх органів людини, різних зовнішніх органів через нервові провідні шляхи переносять у кору головного мозку інформацію про стан надходження до клітин, тканин, органів живильних речовин, про ступінь захищеності тіла від впливу погодно-кліматичних умов тощо. Відчуття голоду, холоду, смаку відбувається не у шлунку, на тілі чи на язика, а в мозку. Язик своїми рецепторами лише йому “відомими” способами закодує смак в електричні імпульси, які надходять у відповідні сегменти мозку. Із зовнішнім середовищем забезпечують взаємозв’я-

зок рецептори, здатні сприймати електромагнітні коливання (фоторецептори сітківки ока), механічні коливання повітря (вухо), зміни тиску та положення тіла (вестибулярний апарат), терморецептори та ін. Рецептор сприймає подразник і перетворює його енергію в нервовий процес, нервові імпульси, які через провідні канали передаються в кору головного мозку.

Аналізатори. Різні структурні складові кори головного мозку є аналізаторами, себто ділянками, де відбувається вищий аналіз нервових імпульсів, які формуються периферичною системою організму. Саме вона сприймає енергію зовнішнього подразнення і трансформує його у відповідний нервовий імпульс. Складниками периферичної системи чуття є органи зору, слуху, відчуття, смаку, нюху, дотику, земного тяжіння (гравітації).

Мозок – найменш вивчений орган людини, що має здатність отримувати інформацію, переробляти її, сортувати, аналізувати, робити висновки, зберігати у пам'яті все побачене, почуте, прочитане. Клітинами мозку є нейрони. З моменту народження в мозку людини знаходиться 14 мільярдів нейронів. Кожен з них може встановлювати зв'язок з 2–5 тисячами інших нейронів. Загальна кількість нейронів у віковому вимірі має тенденцію до зменшення. Після 25 років життя щодня кількість нейронів у мозку людини зменшується на сто щоденно. У цілому мозок виконує роль “керівника” всіма органами і системами органів, регулятора всіх біологічних процесів. Саме він здійснює аналіз отриманої інформації від рецепторів внутрішніх органів про їх стан і діяльність від зорових, слухових, смакових, нюхових тощо рецепторів, синтез цієї інформації, а також приймає рішення і видає накази, пропозиції щодо оптимальної поведінки людини. У головному мозку людини за одну секунду відбувається мільйон хімічних реакцій. А це означає, що він генерує за день більше електричних імпульсів, ніж усі телефони світу.

Мозок народженої людини – це своєрідний чистий аркуш паперу і водночас це потужний орган розумових здібностей, адже в ньому генетично запрограмовані потенції і можливості розвиваються, вдосконалюються через його активне задіяння. Робота мозку є процесом “наповнення” людини знаннями, світоглядом, моральними чинниками, вірою, етнічними уявленнями, усвідомленням своєї національної приналежності, розвитком здібностей, тобто способом, процесом, завдяки якому вона стає

все більш розумнішою, окультуреною. Причому мозок – орган не лише пізнання світу, накопичення знань, але й регулятор їх використання. Всі надбання людства досягнуті завдяки біологічній спроможності мозку розуміти, мислити, рефлексувати. Ефективність роботи мозку визначає інтелект як швидкість перебігу розумових процесів, їх глибина, гнучкість, повнота, точність.

В людському тілі нервові імпульси переміщуються зі швидкістю 90 метрів у секунду. В організмі людини розміщено близько 2000 смакових рецепторів. Людське око здатне розрізнити 10 мільйонів кольорних відтінків. Зуб – це живий організм, загальна довжина каналів якого сягає одного метра. Звідси очевидно, що фізичні і духовні властивості людського організму є чинниками, які здатні наповнюватись від природи і соціуму необхідними для його продуктивної взаємодії зі світом та іншими людьми здібностями, завдяки якій кожна особа виробляє і привласнює блага, що здатні задовольнити її біологічні, духовні та соціальні нужди.

Сутність, зміст, механізми та інститути трансформації біологічних, фізичних і психічних задатків людини у фізичні та духовні її здібності. Опорно-рухова, нервова системи, мозок, біопсихічна енергія, органи відчуттів та емоцій – сукупність властивостей та чинників, що відображає біологічного походження **здатки** людського організму. Людина народжується з утіленими в ній певними фізіологічними, фізичними, психічними властивостями біологічного родового походження. Внаслідок зачаття у формі зародку (організм, що виникає в результаті запліднення) батько і мати передають дитині як свої, так і деякі біологічно зумовлені властивості далеких пращурів, задатки, які мають у ході психосоціального розвитку причини утворення особистості, здатної здійснювати процес праці.

Задатки – це вроджені, природного походження, генетично детерміновані анатомофізіологічні властивості людини, фізичні та психічні стартові природні передумови формування особистості, її фізичних і духовних здібностей; їх носіями є гени, які поділяються на біологічні, фізичні і психічні. Скажімо, немовля – це вмістилище біологічної програми, величезного арсеналу різноманітних задатків. Згідно з хромосомною теорією Моргана спадкові якості забезпечують хромосоми, у яких зберігається генетична інформація і які знаходяться в ядрі клітин (у кожній клітині – 46

хромосом). У людини десятки тисяч генів, кожен з яких може формувати різні ознаки, або одну ознаку здатні формувати декілька генів. Отож гени – органи спадковості. Однак народжена дитина ще не має не лише потрібних індивідуальних духовних, соціальних, а й таких біологічних, фізичних, психічних властивостей, завдяки наявності яких вона буде здатною самостійно та ефективно взаємодіяти з природою і суспільством. Тіло дитини – пластичне й неодмінно проходить біологічний процес “дозрівання”, а тому немовля є немічною, беззахисною, нездатною до самостійного життя, істотою. Але природа наділила його організм особливими біологічними, фізіологічними, фізичними, психічними та іншими властивостями, котрі потенційно уможливають постання її як особистості, найдосконалішої живої істоти (оволодіння прямою ходою на двох ногах, науціння руки навичкам і рухам, потрібним для здійснення фізичної праці). Нервова система, мозок, гортань тощо – це біологічні передумови для опанування мовами, набуття знань. Природою самої людини визначений досить тривалий і складний шлях біологічного, фізичного, духовного, соціального розвитку, пристосування її організму та його органів до зовнішнього природного середовища та суспільних умов повсякденної життєдіяльності.

Духовне в людині – усе те в ній, що не є суто біологічним, відмінне від природного. Відомий український мислитель Г. Сковорода наголошував, що людина народжується двічі – фізично і духовно. Духовне у ній, по-перше, має біологічну основу у формі органів нервової системи, спинного та головного мозку; по-друге, його джерелами є зовнішні природні та соціальні явища і процеси; по-третє, ці джерела животочать від спілкування та взаємодії людини з природою і суспільством. Духовні властивості теж приховані в організмі людини і становлять його своєрідну надбіологічну частину. Тільки через біологічні та фізіологічні механізми духовні та соціальні властивості реалізуються у різних сферах суспільного повсякдення. В людському організмі нічого, крім біологічного, не існує. Для чогось окремого, кришталю духовного, соціального в ньому місця не відведено. За походженням, змістом, набуті властивості людини є природними і соціальними, за місцем розміщення, способом прояву, механізмами функціонування – біологічними. І все ж кожна особистість сильна духом, добропорядна душевністю,

має стати богоподібною духовними вчинками і благородною у справі життя.

Сучасна наука доводить, що дитина засвоює елементи рідного мовлення, сприймає мелодію мови уже під час внутрішньоутробного розвитку. В результаті відразу після народження вона впізнає тембр голосу матері і навіть рідну мову, відтворює під час плачу мовленеву мелодію матері, відчуває себе безпечною, з довірою сприймає зовнішній світ, якщо першим почує її голос. Відтак новонароджене немовля має усі базові біологічні передумови як для чітко запрограмованого фізичного, так і для духовного становлення. Дослідники, нерідко аргументуючи надважливість соціального в людині на протигагу біологічному, як приклад наводять випадки виховання дитини у середовищі вовків. Але ж природою не передбачено, щоб дитина виховувалась у зграях вовків, собак чи мавп. Кожний вид роду має свій спосіб зачаття, народження, виховання, життя, відтворення. І тому, щоб стати повноцінною людиною, біологічне дитини має наповнитись соціальним змістом у вітакультурному соціумі, а не в середовищі тварин. Тут немає нічого особливого. Це відбувається так само, як на нижчому рівні у середовищі тварин, у яких теж присутній період виховання.

Розвиток людини – це процеси якісних змін анатоми-фізіологічних і психічних її властивостей, трансформації її фізичних і психічних задатків у фізичні та духовні здібності, які відбуваються під впливом внутрішніх і зовнішніх факторів. Виходячи зі змісту теми, доречно чітко розмежувати питання загального розвитку людини і становлення тих її властивостей, які є чинниками робочої сили, процесів фізичного і духовного розвитку. Базовими чинниками останнього є природа (середовище) і суспільство (довкілля, соціальний часопростір).

Фізичний розвиток людини – це процеси біологічного дозрівання організму у єдності з її фізичним та духовним розвитком; його основні форми – ходіння, біг, плавання, ходіння на лижах, танці. Ці види фізичного навантаження сприяють розвитку опорно-рухового апарату, дихальних м'язів, збільшенню ємкості легенів, покращенню обміну речовин, роботи серцево-судинної системи. Фізичному розвитку сприяють також заняття гімнастикою, іншими видами фізкультури та спорту.

Однією з рис людського організму є здатність його окремих біологічних складових збагачуватися соціальними чинниками, властивос-

тями, ознаками. Німецький мислитель Арнольд Гелен (1904–1976) стверджував, що культура ніби запланована (передбачена) в біології людини. Духовне в ній – це біологічне, наповнене тим, що надходить до неї від зовнішнього природного середовища і суспільно-економічного довкілля. Внаслідок цього в організмі-психіці формуються духовні складові свідомості, почуттів, емоцій, волі, характеру, світогляду, знань, умінь, досвіду, сумлінності, доброти, злоби, агресивності, екстремізму, щедрості, жадібності, порядності, чесності, підступності, хитрості тощо. Біологічне насичується в людині тим і таким соціальним, яким характеризувався той чи інший період у розвитку суспільства. Зміст духовного постійно змінюється відповідно до еволюції соціально-економічного устрою та світогляду самої людини.

Біологи розрізняють ембріональний період розвитку організму людини і постембріональний – від моменту її народження. Останній розмежовують на *непрацездатний* і *працездатний*. Крім того, слушно говорити про *внутрішнє* (успадковані біологічні, фізичні, психічні властивості) і *зовнішнє* (природне та суспільне) *середовища* життєдіяльності людини. Обіймаючи у собі біологічні, фізичні і психічні задатки, вона у ході соціалізації має набути властивостей, завдяки наявності яких здатна продуктивно ввійти у природне середовище і суспільне довкілля, успішно взаємодіяти з ними. Формування цих властивостей – довготривалий, неймовірно складний, багатоаспектний процес. Так, на першому етапі паралельно відбуваються характерні для цього періоду біологічні, фізичні, психічні розвиткові зсуви-утворення:

а) процеси дозрівання організму, зміни в рості, вазі, у трансформації хрящової тканини в кісткову систему, м'язовій системі шиї та тулубу, у фізичній силі й витривалості;

б) одночасно відбувається (головно спричинене природою і суспільством) психодуховне становлення індивіда як особистості та індивідуальності, змінюються психічні чинники організму, з'являються й увиразнюються духовні спроможності, розгортаються процеси пізнання, свідомість у змістовлюється знаннями, уявленнями, образами навколишнього світу, моральними принципами, швидко розвиваються мова і мовлення, мислення і розуміння.

У шкільний період життя юні відбувається інтенсивний процес духовного розвитку особи

внаслідок навчання. Учень оволодіває грамотою, здатністю керувати своєю поведінкою, вміннями і принципами пошукування, знаннями багатьох природничих та гуманітарних наук. Весь цей час є тим періодом виховання, коли чутливо опановуються раціональні та соціальні цінності, моральні принципи і норми поведінки, формується світобачення та національна самосвідомість. Тим більше, що в кожному суспільстві постійно відбувається процес добування, зберігання, обміну та споживання духовних цінностей, неодмінно формуються соціальні інститути, які покликані зберігати та обстоювати ці цінності (навчальні заклади, бібліотеки, Інтернет, театри, клуби, спортивні споруди, музеї, заклади мистецтва тощо).

Здібності людини. Наука виявилась нездатною з'ясувати питання взаємозв'язку та взаємодії задатків і здібностей людини. Одні вважають, що у формуванні здібностей основна роль належить набутим факторам, соціальним чинникам, інші – біологічного походження генетичним задаткам, вродженим властивостям, спадковості. Зокрема, англійський філософ і педагог Дж. Локк (1632–1704) став родоначальником теорії відсутності впливу на розвиток людини біологічних факторів і надання переваги в цьому процесі соціальному середовищу, вихованню та навчанню. Прибічники цієї теорії виходять з того, що новонароджена дитина не має психіки, є чистою дошкою, “*tabula rasa*”. Ця концепція отримала назву соціологізаторської. Філософія, соціологія, психологія, політекономія радянських часів притримувались однобічної інтерпретації сутності людини, абсолютизуючи соціокультурну детермінацію її свідомості, розвитку, поведінки, немов основоположним тут є соціальна складова, котра самодостатньо визначає її усупільненість та психокультурну досконалість.

Протилежною за сутнісним і змістовим наповненням є реформістська концепція (XVIII ст.). Її суть полягає в засадничому постулаті: в зародковій речовині закладені духовні якості людини, а це означає, що її фізичний і духовний розвиток є не чим іншим як проявом кількісного зростання спадкових задатків. Американські вчені Дж. Дьюї (1859–1952) та Е. Торндайк (1874–1949) доводили, що розвиток людини не залежить від виховання, соціального впливу, а спричинений (лат. *determinatio* – визначення, обмеження) біологічними чинниками. Нарешті у XX столітті представники гепетикосоціальної концепції дійшли вис-

новку, що розвиток людини опосередковується як біологічними, так і соціальними факторами. Біологічні чинники формуються на рівні хромосом, структурних елементів ядра клітини, містять у собі ДНК. 46 хромосом (23 пари чоловічих і жіночих клітин) налічують 25–30 тис. генів, у кожного з яких зашифровані певні задатки. Внаслідок об'єднання чоловічих і жіночих яйцеклітин утворюється нова клітина з новим набором генів, а отже й із особливими фізичними та психічними задатками.

Основними складовими змісту духовного є пізнавальні процеси, світосприйняття, світогляд, знання, моральність, почуття, емоції, творчість, а також актуальне опанування моральних цінностей і життєвих принципів, зміст та форми реалізації духовного в трудовій діяльності людини. **Пізнання** – це процес відображення у свідомості розумом, почуттями, емоціями об'єктивної дійсності природи, суспільства, формування духовного світобачення людини. **Світогляд** – система її поглядів на природу, суспільство, існуючі умови та принципи життєдіяльності як наслідок пізнання світу, сприйняття та розуміння існуючої дійсності. **Знання** – це обізнаність людини щодо предметів, явищ, процесів Всесвіту як результат її пізнавальної діяльності; поділяються на загальні та спеціальні (професійно-кваліфікаційні). **Мораль** – система соціальних норм, принципів, цінностей, які людина сприйняла та привласнила у процесі пізнання світу, виявляє їх в усіх аспектах своєї окультуреної життєдіяльності. Моральними цінностями є доброта, щирість, чесність, порядність, справедливість, гідність, сумлінність, доброзичливість, скромність, мужність, щедрість, обов'язковість; натомість аморальними, хоча й духовними за природою, – злобність, злодійкуватість, злочинність, брехливість, лицемірство, жадібність, заздрість, самозакоханість, зверхність, людиноненависність, расизм, фашизм.

Здібності – це генетичні задатки людини, наповнені внаслідок її взаємодії з природою і суспільством міцним здоров'ям, фізичною силою, вміннями, навичками, досвідом, знаннями, світоглядом, моральними властивостями; це єдність генетичного і набутого, природного і соціального; результат розвитку задатків, їх трансформації у здібності, коли одні з них можуть бути “приглушені”, інші – отримати всебічний розвиток.

Вочевидь між задатками і здібностями існують спільні та відмінні ознаки. Задатки – це біологічні, природного походження явища; рівень розвитку майбутніх здібностей залежний від їх “якості”. Здібності – властивості біологічного та соціального походження. Саме соціальні умови визначають, зі свого боку і в свій спосіб, те, якою мірою наявні задатки трансформуються у здібності. Спроби довести, який із двох факторів (біологічного чи соціального гатунку) є важливішим, визначальним, мають бути визнані як недалекоглядні і неприйнятні.

Здібності поділяються на фізичні та духовні. Важливішою їх формою є здібності до праці, котрі перетворюють людину на робочу силу. Її природні (біологічні) та набуті (духовні, соціальні) властивості реалізуються безпосередньо під час трудового процесу, у ході праці. До інституційних складових формування здібностей людей належать соціально-побутове оточення, дошкільні, загальноосвітні навчальні та виховні заклади, професійні училища, ВНЗ, бібліотеки, засоби масової інформації.

Поданий у статті матеріал є науковим знанням не стільки економічного, скільки біопсихологічного характеру та походження. Але наведені теоретичні положення та фактичні данні переконливо доводять, що у людини, підприємців, влади немає вибору в питаннях чи задовольняти біологічні, духовні, соціальні нужди в повному обсязі і за найвищими стандартами якості благ, чи вдовольняти їх частково, чи не задовольняти взагалі, як це не раз у тисячолітній історії нації здійснювали різні репресивні режими щодо мільйонів українців. Для нас очевидно, що економічні та політичні системи є доскональними, цивілізованими лише у тому разі, якщо їх дії узгоджені з природними (біологічними та психічними) властивостями організму і духу людини. Отож і розв'язання проблем повного задоволення біологічних, духовних, соціальних нужд кожної людини-громадянина – це єдиний, незамінний, реальний спосіб: а) забезпечення здоров'я її організму, добробуту, високої якості матеріального та духовного життя; б) розвитку і збереження в “робочому стані” фізичних і духовних здібностей до праці та їх ефективного застосування у різних секторах і сегментах суспільного виробництва.

1. Буян І.В. Ринок праці і заробітна плата // Економічна теорія: політична економія: [підручник]. – К.: Кондор, 2009. – 604 с.

2. Великий тлумачний словник сучасної української мови. – К., Ірпінь: ВТФ “Перун”, 2007. – 1536 с.
3. *Винославська О.В.* Психологія: [навч. посібн.]. – К.: ІНКOS, 2005. – С. 36.
4. Загальна психологія / за ред. С.Д. Максименка. – Вінниця: Нова книга, 2006. – 272 с.
5. *Калінчик М.* Продовольча безпека: уявна і реальна // *День*. – 2014. – 14–15. – С. 1.
6. *Костюк Г.С.* Избранные психологические труды. – М.: Педагогика, 1988. – С. 80.
7. *Максименко С.Д.* Проблеми і перспективи розвитку психологічної науки в Україні. Сайт: <http://maksymenko-psychology.org.ua/Tvory/Vystup-Problem>.
8. *Маркс К., Энгельс Ф.* Письма о “Капитале”. – М.: Политиздат, 1986. – 128 с.
9. *Маршалл А.* Принципы экономической науки. – М.: Прогресс, 1993. – Т.1. – 415 с.
10. *Причепів Є.М., Черній А.М., Чекаль Л.А.* Філософія. – К.: Академвидав, 2008. – 592 с.
11. *Фурман А.В.* Ідея професійного методологування: [монографія] / *Анатолій В. Фурман*. – Тернопіль-Ялта: Економічна думка, 2008. – 205 с.

REFERENCES

1. Bujan I. V. Rinok praci i zarobitna plata // *Ekonomichna tjeorija: politichna jekonomija: [pidruchnik]*. – К.: Kondor, 2009. – С. 291.
2. Vjelikij tлумачnij slovník suchasnoyi ukrayins'koyi movi. – К., Irpin': VTF “Pjerun”, 2007. – С. 777.
3. Vinoslavs'ka O.V. Psihologija: [navch. posibn.]. – К.: ІНКOS, 2005. – С. 36.
4. Zagal'na psihologija / za rjed. S.D. Maximjenka. – Vinnicja: Nova kniga, 2006. – S. 136.
5. Kalinčik M. Prodovol'cha bjezpjeka: ujavna i rjeal'na // *Djen'*. – 2014. – 14–15. – S. 1.
6. Kostjuk G.S. Izbrannyje psihologichjeskije trudy. – М.: Pjdagogika, 1988. – S. 80.
7. Maximjenko S.D. Probljemi i pjerspjepektivi rozvitku psihologichnoyi nauki v Ukrayini. Sajt: <http://maxymenko-psychology.org.ua/Tvory/Vystup-Problem>.
8. Marx K., Engjel's F. Pis'ma o “Kapitalje”. – М.: Politizdat, 1986. – 128 s.
9. Marshall A. Principy ekonomichjeskoj nauki. – М.: Progrjess, 1993. – Т.1. – Š. 272.
10. Pričjepiv JE.M., Chjernij A.M., Chjekal' L.A. Filosofija. – К.: Akadjemvidav, 2008. – S. 354.
11. Furman A.V. Idjeja profjesijnogo mjetodologuvannja: [monografija] / *Anatolij V. Furman*. – Tjernopil'-Jalta: Ekonomichna dumka, 2008. – 205 s.

АНОТАЦІЯ

Буюн Іван Васильович.

Біологічні, духовні, соціальні потреби як чинники економічної системи.

Метою дослідження є спроба розпочати процес формування теорії взаємозв'язку, взаємозалежності та взаємодії біологічних, духовних, соціальних потреб людини і тими чи іншими явищами, процесами, властивостями природи, економічної, політичної (владної) систем взагалі і ринкової системи праці та заробітної плати зокрема. Надбання, що з'являються внаслідок досліджень цієї теми, імовірно наведуть на думку про нагальність виокремлення нового біопсихоекономічного напрямку в науці. Розмежуються біологічні, духовні потреби людини, з'ясовується їх суть, структура, значущість і способи їх задоволення, а отже і взаємозв'язок потреб та фізичних, духовних здібностей

до праці і процесних форм її перебігу. Розглядаються питання суті та структури рухового апарату організму людини, його ролі у формуванні фізичних здібностей до праці, а також складові нервової системи, мозку як біологічної основи духовного уможливлення цих здібностей. Досліджується проблема трансформації потреб, фізичних і духовних здібностей до процесу і результатів праці у їх економічні форми. При цьому в дослідженні застосовані нові методологічні прийоми пізнання: 1) широке застосування біологічних, фізіологічних, генетичних, фізичних, психічних (духовних) явищ як чинників соціально-економічної системи; 2) виокремлення основних “учасників” виникнення та розв'язання проблем задоволення потреб людини; 3) розмежування властивостей людини на дві основні складові – потреби і задатки, їх перетворення у здібності, робочу силу, людське джерело задоволення потребності. Не економічні, а природні (біологічні та психічні) “аргументи” є найсильнішими щодо важливості і можливості повного задоволення потреб кожного громадянина.

Ключові слова: людина, життя, суспільство, потреба, потреба, економіка, біологічне, соціальне, духовне, тіло, душа, організм, праця, задатки, здібності, спроможності, особистість.

АННОТАЦИЯ

Буюн Иван Васильевич.

Биологические, духовные, социальные потребности как факторы экономической системы.

Цель исследования – попытка начать процесс формирования теории взаимосвязи, взаимозависимости и взаимодействия биологических, духовных, социальных потреб человека и теми или иными явлениями, процессами, свойствами природы, экономической, политической систем вообще и рыночной системой труда и заработной платы в частности. Полученные результаты исследования, возможно, наведут на мысль о необходимости формирования нового биопсихоекономического направления в науке. В статье применяется метод расчленения биологических, духовных, социальных потреб человека, изучаются вопросы их сущности, структуры, значимости та способов их удовлетворения. Рассматриваются вопросы сущности и структуры двигательного аппарата, нервной системы, мозга как биологической основы формирования физических и духовных способностей человека к труду. Исследуется проблема трансформации потреб, физических и духовных способностей к процессу и результатам труда в их экономические формы. При этом в исследовании применены новые методологические приемы познания: 1) широкое использование биологических, физиологических, физических, психических (духовных) явлений в качестве факторов социально-экономической системы; 2) расчленение основных “участников” возникновения и реализации проблем удовлетворения потреб человека; 3) выделение в системе свойств человека двух основных составных – потреб и задатков, их преобразование в способности, рабочую силу как источник удовлетворения потребности. Не экономические, а естественные (биологические и психические) “аргументы” являются наиболее вескими касательно важности и возможности полного удовлетворения потреб каждого гражданина.

Ключевые слова: человек, жизнь, общество, потребность, потребность, экономика, биологическое, социальное, духовное, тело, душа, организм, труд, задатки, способности, возможности, личность.

ANNOTATION

Buyan Ivan.

Biological, Spiritual and Social Needs as Factors of Economic System.

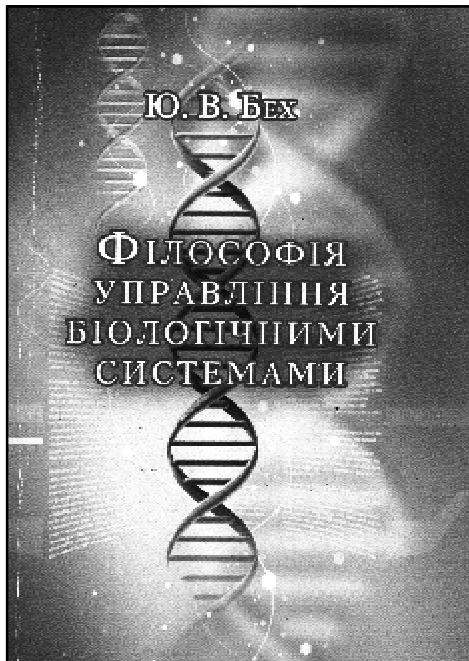
The aim of our research is the effort to start up the process of formation the theory of interconnection, interdependence and interaction of biological, spiritual, social needs of a human and different phenomena, processes, properties of nature, economic, political system in general and market system of work and salary in particular. Attainments, which appear as a result of our research, may predicate the necessity of extracting a new bio-psychological direction in science. The biological spiritual needs of a human are differentiated, their essence, structure, significance and ways of their satisfaction, hence, the interconnection of needs and physical, spiritual abilities to work and the process forms of its development are clarified. The problems of essence and structure of musculoskeletal system of a human, its role in forming the physical abilities to work, as well as the components of nervous system, brain as a

biological basis of spiritual enabling of these abilities are analyzed. The problem of transformation the needs, physical and spiritual abilities into the process and results of work in its economic forms is studied. Herewith we use new methodological techniques of cognition in our research: 1) wide implementation of biological, physiological, genetic, physical, psychic (spiritual) phenomena as factors of social-economic system; 2) distinguishing the main “participants” of emergence and solution the problems of satisfaction the human’s needs; 3) separation the peculiarities of a human on two main components – needs and inclinations, their transformation into abilities, labour force, human source of satisfaction the misery. Not economic, but natural (biological and psychic) “reasons” are the strongest regarding the importance and possibility of full satisfaction the needs of every person-citizen.

Key words: *human, life, society, misery, needs, economic, biological, social, spiritual, body, sole, organism, labour, inclinations, abilities, skills, personality.*

Надійшла до редакції 8.04.2014.

КНИЖКОВА ПОЛИЦЯ

Бех Ю.В.

Філософія управління біологічними системами : монографія / Ю.В. Бех. — К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2013. — 367 с.

У монографії обґрунтовується концептуальне бачення світоглядно-ідеологічного забезпечення формування загальної теорії управління. Доводиться, що на початку ХХІ століття її вирішення є головним завданням філософії і всього комплексу суспільних наук, оскільки від цього залежить стан і темпи становлення онтологічної, організаційної та інформаційної єдності світової спільноти, її цілісність. Подається природа, сутність, зміст когнітивних засад її вирішення та ідеологічне протистояння у сфері управління технічними, біологічними й соціальними системами. Філософія управління розглядається як семантичне поле і головний гносеологічний інструментарій дослідження цієї проблеми, у дискурсі якої формується адекватна рівню проблеми організаційна свідомість і когнітивна культура дослідника. На прикладі сфери управління біологічними системами досліджуються природа, сутність, зміст та форми управління – суб’єктивована та об’єктивована. Відтворюються умови переходу від ідеології технократичної парадигми управління до ідеології екогуманізму.

Монографія призначена для науковців, викладачів, аспірантів, магістрів, студентів, котрі займаються дослідженнями філософії управління, теорії управління, соціології управління, психології управління, політології, а також для менеджерів-практиків, усіх, хто цікавиться проблемами системного аналізу управління і розбудови інтегративного управління технічною сферою, суспільством і природою.